

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI BİRİNCİ İSLAM ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

First International Symposium
on
Islamic Studies

16 - 18 Eylül / September, 1985

İZMİR

BATIDAKİ İSLAM ARAŞTIRMALARINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

Bilindiği gibi, Batıdaki İslâm araştırmaları, birçok safhaları içine alan oldukça uzun bir tarihe sahiptir. Bugüne kadar İslâmı konu alan Batı kaynaklı literatür hakkında bazı kısa değerlendirmeler yapılmış olmakla beraber, bu literatürün ciddi ve ayrıntılı bir tarihi henüz kaleme alınmamıştır. Ve böyle bir tarihin yazılmasına duyulan âcil ihtiyaç ise ortadadır. Kitle iletişim vasıtalarının iyice küçülttüğü dünyamızda yazılı malzeme her tarafa ulaşabilmekte, tıpkı bu toplantıda olduğu gibi, çeşitli sahalarda çalışan bilim adamları bir araya gelebilmekte, farklı seviyelerde diyaloga girebilmektedirler. Bu durumdan azami ölçüde yararlanılabilmesi için hakikatlerin iyice bilinmesi, hangi hükümlerin ilmi esaslara dayandığının, hangilerinin peşin hükümlere, kasıtlı saptırmalara bağlı olarak ortaya çıktığının belirlenmesi gerekmektedir. Ümid ve arzu edilir ki, böyle bir kritik etüdü, yahut etüdleri, bugün artık ilmi faaliyetleri ile belli bir seviyeye ulaşmış olan müslüman müellifler yapsın ve İslâmiyatla uğraşan dünya bilim adamlarının hizmetine sunsunlar.

Biz bu tebliğimizde Batıda ve Batının kültür uzantısı durumunda olan bölgelerde yer alan İslâmi etüdlerle ilgili bazı değerlendirmeler yapmakla yetinmek durumundayız. Bunu yaparken de daha çok İngilizce yazan bilim adamlarının fikirleri ağırlık noktasını oluşturacaktır. Yine burada eleştiri ve değerlendirmelerin ağırlığını Batı kaynaklı İslâm araştırmalarının menfi ciheti meydana getirecektir. Bu, sözkonusu araştırmaların ciddiye alınmaya ve takdirle karşılanmaya layık yönlerinin bulunmadığı anlamına asla çekilmemelidir.

İslâmiyatla uğraşan her araştırmacının bildiği gibi, Batıdaki ciddi İslâmi etüdlerin tarih; XVII. yüzyıla kadar geri gitmektedir. İslâmi şarkiyatçılığın ilk dönemlerinin en belirgin özelliği, savunmacı ve polemikçi tutum ve gayretlerin ön planda olmasıdır. Profesör Watt'ın da haklı olarak işaret ettiği gibi,¹ bu tutumun temelinde kaynağını Haçlı Seferi'nde bulan savaş propagandaları yatmaktadır. Bu menfi propagandaların tesirleri yüzündendir ki, Batılı bilim adamlarının peşin hükümlerden uzak olacak şekilde İslâma ve müslümanlara bakmaları oldukça zor olmuştur. Oysa, aynı insanların, sözgelisi Hin

---

(1) W. M. Watt, "Islamic Values in the Modern World", Dr. Zakir Husain Presentation Volume, New Delhi, 1968, s. 154.

duizme veya Budhizme bakışları çok daha kolay olmaktadır. Sözkonusu peşin hükümlü bu menfi tutumda bugün belli bir zayıflamanın olduğu görülmekle beraber, onun ortadan kalktığını söylemek, maalesef, mümkün değildir.

Kur'an'ın son derece ılımlı ve müsbet tutumuna rağmen, Yahudilik ve Hıristiyanlık, İslâmı daima rakip gibi görmüş ve rakibin mağlubiyeti için de çok kere her vasıtayı meşru saymıştır. Hemen belirtelim ki, şarkiyatçılığın ilk dönemlerinde ortaya konan çalışmaların, Batı halk oyu için hâlâ bir mânâ ifade etmesine rağmen, ilim dünyası için bir değer kalmamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru bazı bilim adamlarının tutumlarında, az da olsa, olumlu bir değişimin olduğu görülmektedir. Özellikle temel İslâmî kaynakların bir kısmının kataloglarının hazırlanmasına, neşredilmesine ve Batı dillerine tercümesine bu dönemde başlanmıştır.

İçinde yaşadığımız asrın başlarından itibaren şarkiyatçılığın İslâmî etüdlerle ilgili kısmı, iyice dal-budak salmaya başlamış ve kısa bir süre sonra da "klasik" diyebileceğimiz bir forma ulaşmıştır. Bu seviyeye gelmesinde Goldziher, Massignon, Gibb ve benzeri birinci sınıf şarkiyatçıların hizmetlerinin büyük olduğunun hatırlanmasında yarar vardır. Bugün etüd ve eleştiri konusu edilen eserler, daha ziyade bu insanların ve onların yetiştirdiği kimselerin kaleme aldıkları yazılardır.

Klasik Şarkiyatçılık döneminde bütün peşin hükümlerin silindiğini söylemek elbette mümkün değildir. Bu dönemde özellikle dil ve tarihle ilgili araştırmalar ciddi bir seviyeye ulaşmıştır. Ne var ki bilim adamlarının çoğu, sâde tesbit faaliyetleri ile yetinmemiş, bir din olarak İslâmı evvelâ kendileri, ikinci merhalede de Müslümanlar için açıklamak ve yorumlamak istemişlerdir. İşte en büyük ve en üzücü hatalar burada ortaya çıkmıştır. Bilim adamlarının içinde yaşadığı kültür vasatı, ülkesinin sahip olduğu siyasî ve ictimai durum ve bu arada büyük bir hızla faaliyet gösteren misyonerlik, sözkonusu hataların işlenmesine zemin hazırlamıştır. Batılı bilim adamları, bir yandan, çalışmalarında tarafsızlık ve ilmî objektifliği sağlamak için gayret sarfederken, öbür yandan, bir din olarak İslâma sempatilerinin olmadığını hissettirmek, yahut İslâmın Yahudilik veya Hıristiyanlıktan daha aşağı bir din olduğunu zımnen de olsa ifade etmek mecburiyetini duymuşlardır. Böyle bir gerilim hangi sebeplerden kaynaklanmaktaydı? Bu soruya tam ve doyurucu bir cevap verebilmek için yukarıda sözünü ettiğimiz tenkitli Şarkiyatçılık tarihinin yazılması gerekir. Biz burada bazı görüşlerimizi ifade etmekle yetineceğiz.

İslâm araştırmaları açısından bakıldığında, Batıda İslâmın yanlış anlaşılması ve yorumlanmasında kanaatimizce şu hususlar rol oynamıştır:

1. Batıdaki İslâmi etüdler, herşeyden önce, bir terminoloji ve metod güçlüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, Şarkiyatçılar İslâmi açıklamaya ve yorumlamaya çalışırlarken bu işi öncelikle kendi kültür çerçevesinde yaşayan insanlar için yapmaktadırlar. Bu durum da belli bir kültürün terimleri, kavramları, katogorileri ve tarzları başka bir kültürün terimleri v.s. ile anlatılmaktadır. Bu işi başka türlü yapmak zaten mümkün değildir. Ne varki, her kültür vasatı kendi özyapısına özgü bir terminolojik yapı oluşturmakta ve bu yapı başka bir yapıya ancak kısmen aktarılabilir. Bu da bütünlüğün bozulmasına ve yanlış anlamalara kapı açmaktadır. Meselâ, İslâm tarihinde ortaya çıkan çeşitli kelâmî akımlar, Hıristiyan ilâhiyatının terminolojisi kullanılarak açıklanmıştır. Hanbelilik akımı “fundamentalizm”, “Sünnilik”, “Ortodoksluk”, zındıklık “heterodoksluk”, Mutezile “rasyonalizm” veya “hür fikirlilik” şeklinde tasvir ve tavsif edilmiştir. Oysa bu terimlerin çoğu, meselâ Sünnilik için kullanılan ortodoksluk, Hıristiyan ilâhiyatının tipik terimlerinden olup çok farklı anlamlara gelmektedir. Hatta “teoloji” ve “din” gibi genel terimlerin anlam-kapsamları bile her dinî-kültür çerçevesi içinde dinin inanç esaslarının belirlenmesine kadar uzanan bir fonksiyona sahiptir. Halbuki kelâm ve ilâhiyat, İslâm açısından bakıldığında, din üzerine düşünme ve konuşmadan daha ileri giden bir fonksiyon icra etmemektedir. “Din” teriminde ise durum tam tersidir. Sözgelisi, bir Hıristiyan için din, hayatın sadece cüzî bir kısmını içine aldığı halde bir müslümana göre aynı terim, hayatın tamamı ile ilgilidir. Eğer bu iki kültür çerçevelerinde din gibi temel bir kavram farklı anlamlara geliyorsa, söz konusu kültürlerde ortaya çıkan din-bilim, din-devlet, din-v.s. ile ilgili her türlü konuşma ve tartışmanın farklı boyutlar kazanmasında şaşılacak bir husus olmasa gerektir Her dinin farklı itikadî, ictimai ve eheli bulunması, ibadet ve dini tecrübe ile ilgili farklı boyutlar ihtiva etmesi tabîdir. İşte bu farklılıklar gözönüne alınmadan bir din anlaşılacak ve yorumlanacak istenirse, büyük karışıklıklara sebep olunur. Birçok Hıristiyan yazar, kendi nübüvvet anlayışının darlığının tesiri altında kalarak Hz. Muhammed’in aynı zamanda bir devlet adamı olduğu gerçeğini bir türlü doğru bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Bazıları Peygamber’in kızı Fatıma’nın şahsında Meryemi görmek istemiş, bu arada dünyevi işlerle aktif bir şekilde meşgul olduğu için meselâ Hz. Ayşe’yi anlamakta güçlük çekmişlerdir. Hatta bazıları İslâmî, toplum yönetimi ile ilgili bazı temel prensipler öne sürdüğü için bir din olarak görmek dahi istememişlerdir. İşte bütün bunlar, belli bir dinin ana görüşleri ile şekillenen zihinlerin başka bir dini kendi fikir kalıpları içine sokmaya çalışmalarının neticesinde ortaya çıkan meselelerdir.

2. Terminolojik problemlerle yakından ilgili olan bir diğer konuda “objektiflik” konusudur. Şüphesiz bu, sadece İslâm araştırmalarında karşımıza çıkan bir konu değildir. Objektiflik meselesi, bütün beşeri ilimlerde hararetle

tartışılan bir meseledir. Objektiflik hususunda tabiat bilimlerini model olarak alan bazı sosyal bilimciler, bir araştırmanın tam anlamıyla deskriptif, dolaşısıyla objektif olabilmesi için hiçbir yorum unsuruna yer vermemesi gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Bize öyle geliyor ki, bazı şarkiyatçılar, bu aşırı objektiflik talebini tek taraflı uygulamak istemişlerdir. Şöyle ki, eğer yorum İslâmın aleyhinde ise pek ses çıkarılmamış, yahut dikkat çekmemiş, eğer lehinde ise subjektiflik ithamı yüksek sesle ortaya konmuştur. Bunu bir örnekle açıklamak isterim: Prof. Dr. W. M. Watt, *Muhammed Mekke'de* adlı eserinde Peygamberin kendi cümlelerini Kur'anın âyetleri arasına sıkıştırdığına inanmanın makul olmadığını ve Muhammed'in, Peygamberlik iddiasında samimi olduğunu söylemektedir. Eser yayınlanınca Watt'ın meslektaşısı meşhur Şarkiyatçı Alfred Guillaume, kitabın müellifini objektif olmamakla ve müslümanların duygularını incitmemek için deskriptif tarih yazmamakla suçladı. Ona göre, Peygamberin samimiyeti konusu bir tarih eserinde yer almazdı.²

Başka bir Şarkiyatçı Prof. Willem A. Bijlefeld benzer bir itirazı, Watt'ın *Muhammed, Peygamber ve Devlet Adamı* adlı eserine karşı yaptı. Watt, söz konusu eserinde "Muhammed bir Peygamber miydi?" sorusuna cevap bulmaya çalışır. Bijlefeld'e göre, böyle bir teşebbüs tarih yazıcılığının ötesine gitmek demek olur.³

Bu itirazların ne ölçüde makul ve tarih yazma metodu açısından ne ölçüde haklı olduğu üzerinde burada duracak değiliz. Bizi asıl ilgilendiren, Batıdaki İslâmî etüdlerde bir çifte standardın çok sıkı olarak uygulanmış olmasıdır. Birçok Batılı yazar, meselâ biraz önce adından sözettiğimiz Alfred Guillaume, «Muhammed'in peygamberliğinin sahte olduğunu ve yine Muhammed'in bu durumu gayet iyi bildiğini» rahatlıkla -hem de bilimde objektiflik, tarafsızlığı v.s. yi hiç akıllarına getirmek istemeden- söyleyebilmiştir.

Bir din çeşitli açılardan incelenebilir. Şöyle ki:

(a) Tarihî incelemeler (bazan buna "salt" tarihî incelemeler de denmektedir.

(b) Dînî-tarihî incelemeler: Bu çeşit incelemelerde genellikle konulara inananların görüş açıları istikametinde bakma teşebbüsü hâkimdir: Buna fenomenolojik yaklaşım adını vermek mümkündür.

(c) Kelâmî incelemeler: Normatif türden olan bu çalışmalarda dinin hakikati meselesi ön plandadır.

---

(2) The Muslim World, Jan, 1954. pp 49-50.

(3) Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, - çev. Mehmet S. Aydın, Ankara, 1982. s. -5.

(d) Polemik ve savunmayı esas alan çalışmalar; Bunlar ne tarihi ne de fenomenolojik bir değeri vardır. Daha önce işaret edildiği gibi, İslâm ve müslümanlar hakkında Batıda yazılmış olan bu türden yüzlerce eser bulunmaktadır.

Bazı müellifler eserlerinde ilk üç yaklaşımı birlikte ele almaya çalışmış, böylece “müli-metodolojik” bir ele alış tarzını denemişlerdir. Sanıyorum Prof. Watt’ın bazı eserleri bu tarz’a örnek olarak gösterilebilir.

İlmî açıdan bakılacak olursa, dinle ilgili bir araştırma, çalışmaya konu olan inancın hakikatı ile, en azından ilk bakışta, alâkalı olmayabilir. Fakat ortada metodolojik bir karışıklık varsa, deskriptif unsurlarla normatif unsurlar birbirlerine rahatça karışabilir. Batıda kaleme alınmış eserlerin büyük bir kısmında, maalesef, bu karışıklık çok sık görülmektedir. Hatta onların çoğunda İslâmın hakikatı ile o kadar fazla bir meşgul oluş vardır ki, bu durum objektif tesbitleri gölgede bırakmıştır. Bu, özellikle Hz. Muhammed’in şahsiyeti ve Kur’an’ın itikadî görüşleri sözkonusu olduğu zaman karşımıza çıkmaktadır. Subjektif iddialar, ideolojik saplantılar, dinî peşin hükümler ve hepsinden öte ilmî yetersizlikler en çok bu alanlarda kendilerini belli etmektedir. Farkında olunan veya olunmayan bir sürü ön-görüş, bilim adamının hedeflerini belirlemekte ve hedefler de, kendi sıralarında, metodolojik yapıya tesir etmektedir. Bu durumu, biri oldukça eski öteki de oldukça yeni olan iki konuya işaret ederek açıklamak mümkündür.

Üzerinde duracağımız ilk konu, ircacı yahut indirgemeci (reductionist) yaklaşımının sebep olduğu karışıklıktır. Özellikle geçen asrın ilk yarısında Batıda çok yaygın bir kanaat vardı: Eğer bir şeyin *kaynağı* tesbit edilebilirse onunla ilgili problemlerin çoğu kendiliğinden çözülür. İslâmın hakikatını peşinen inkâr faraziyesi ile yola çıkan bazı müsteşrikler, İslâmın kaynağını ya Yahudilikte yahut Hıristiyanlıkta bulmakta gecikmediler. Hatta bazan bu “gayrı meşru” (!) dine sahip çıkma hususunda Yahudi ve Hıristiyan müellifler arasında bir takım sürtüşmeler bile olmuştur. Bazıları ise, biraz daha insaflı davranıp İslâmı bir din olarak değil de bir *sosyal reform*, yahut bir *sosyal hareketten* ibaret sayarak meselenin halli cihetine gittiler. Pek tabii bu arada İslâmın zuhûrunu, “Muhammed’in siyasî ihtirası”na, yahut “Gençlik yıllarını yaşlı bir hanımla geçirmiş olmanın doğurduğu cinsî tatminsizliğe”, yahut onun psikolojik dengesizliğine, hayal görmesine, kendi kendini telkin altında tutmasına bağlayan sözüm-ona “bilim adamları” (!) da çıkmadı değil.

Vermeyi düşündüğümüz yeni örnek ise “İslâm dünyası” tabiri ile ilgilidir. Bugün sosyolojik veya sosyal tarihçilik açısından kaleme alınan birçok yazıda “İslâm dünyası” diye bir dünyanın varolup olmadığını tartışıldığını görmek

teyiz.⁴ Bu soruya verilecek cevabın ilmi açıdan olduğu kadar bugünün siyâsi mülâhazaları açısından da önemi vardır. İslâm birliğinin Batının sosyo-politik nizamı için tehlikeli gören bir sosyal tarihçi, belki de hiç farkına varmadan, İslâm dünyasındaki farklılığa- yani mahalli kültürlerin farklılığına- takılmakta ve “İslâm dünyası” tabirinin derli toplu bir mânâ ifade etmediğini iddia edebilmektedir. Başka bir deyişle, içinde yaşadığı sosyal ve siyasi şartlar, onun seçimini büyük çapta belirlemektedir. Oysa birlik arzeden bir İslâm dünyasından korkmayanlar, hatta bunu dünya barışı için yararlı görenler- meselâ, Toyenbee burada akla gelen tarihçilerden biridir- İslâm medeniyetinin homojenliği üzerinde durmaktadırlar. Öyle ki, bazen aynı tarihi gerçeklere dayanan iki bilim adamı, gerçeklerin tartılıp değerlendirilmesi konusuna gelince farklı istikâmetlere gidebilmektedir.

Yukarıda Şarkiyatçılığın kritik bir tarihinin yazılması zaruretinden bahsetmiştik. Burada bir hususa daha dikkat çekmekte yarar görmekteyiz: Böyle bir tarihin yazılmasında bilgi sosyolojisinde kullanılan yöntemlerin büyük yararı olacaktır. Muhtelif ülkelerde ve muhtelif tarihi, ictimai şartlar altında yaşayan bilim adamları ile kendi toplumları arasındaki münasebetler örgüsü iyice görülürse, onların İslâm konusunda *neleri, nasıl ve niçin* söyledikleri belki daha kolay anlaşılır.

3. İslâmın yanlış anlaşılması ve yorumlanmasına sebep olan bir başka husus daha vardır ki; bu metodolojik bir karışıklık veya ideolojik bir saplantıdan ziyade bilim adamının güç ve imkânlarının sınırlı olması ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Batıda “destursuz başa girmek” çok zor ve pek alışlagelmemiş bir iştir. Ne yazık ki bu kurala İslâmî araştırmalarda pek riayet edilmemiştir. Şöyle ki, Arapça, Türkçe ve Farsça gibi İslâm medeniyetinin ifade vasıtaları olan dillerle meşgul müsteşrik, sadece filolog olarak kalmakla yetinmemiştir. Bazen birtek bilim adamının İslâmın tarihini, sosyolojisini, felsefeyi, kelâmı, tasavvufu araştırmaya koyulduğunu görmekteyiz. Oysa bu alanlarda her biri farklı teorik teçizatı gerekli kılar. İslâmiyat, sanıldığı gibi üstesinden kolayca gelinebilecek tek bir disiplin değildir. Filolojide çok iyi olan bir bilim adamının felsefeyi yahut tasavvufu iyice anlayabileceğine dair herhangi bir garanti yoktur. Derinlikten ziyade genişliği esas alan klâsik Şarkiyatçılık, sonunda basit bir tablo çizmeyi başarmıştır. Bir kültürün basit ve kolay anlaşılır bir tablosunu çizmenin kendisine has birtakım faydaları olduğu inkâr edilemez. İslâmın Batıda çizilen tablosunun da böyle pratik bir gayeye yönelik olduğu düşünülebilir. Ne yazık ki, basitlik bazen ciddi riskleri de beraberinde getirir. Biraz tarih, biraz kelâm, biraz tasavvuf v.s. Batıda bölük pör-

(4) Bkz. *Unity and Variety in Muslim Civilization*, ed. Von Grunebaum, Chicago, 1955. Ayrıca Krş. Watt, “Thoughts on Islamic Unity” *The Islamic Quarterly*, vol. 3, N. 3, 1956, s. 188 vd.

çük bir tablo çizmiş ve İslâmın tutarlı ve bütünlük arzeden hakiki vechesi bir türlü gün ışığına çıkamamıştır. Hatta denebilir ki Batıda çizilen ve genel Batı kültürüne yansıyan tablo, o kadar farklılık arz etmektedir ki, kendi inancının mânâ ve rûhunu iyice kavramış bir müslümanın sözkonusu tabloyu tanıması çok kere mümkün olmamaktadır. Daha da kötüsü, çizilen yanlış ve eksik tablo, İslâm'ı yata doğrudan doğruya ilgili olmayan başka disiplinlere aksettmiş ve böylece İslâm'ı daha tanınmaz hale gelmiştir. Bugün birçok dinler tarihçisi, sosyolog, psikolog v.s. eserlerinde yeri geldikçe İslâm'a atıfta bulunmak, yahut İslâm'a dair bazı bilgileri eserlerine dahil etmek durumundadırlar.

Bu insanlar, pek tabii olarak, İslâmın ana kaynaklarına değil, Şarkiyatçıların yazdıklarına başvurmaktadırlar. Böylece, çizilen İslâm tablosundaki eksiklik ve yanlışlık daha geniş bir alana yayılma imkânı bulmaktadır. Bugün Batı Üniversitelerinde özellikle beşerî ilimler tahsil etmiş genç insanların İslâm hakkındaki yanlış görüşlerinin temelinde bu gerçek yatar. Ünlü filozof B. Rusell'in Türkçeye de çevrilmiş olan *Felsefe Tarihini* okuyan bir öğrenci, İslâm Felsefesinde hiç bir orijinalliğin olmadığını okur.⁵ Türkiye'de de birçok hayranı bulunan Albert Schweitzer'in *Ahlâk ve Medeniyet*'ine bir göz atan insan, bırakınız İslâm Felsefesini, Hz. Muhammed'in topyekün faaliyetinde hiç bir yeniliğin olmadığını öğrenir.⁶ Tanınmış İngiliz bilim adamı ve fizikçisi James Jeans aynı yetersiz ve kısır bakışla İslâm Bilim Tarihini değerlendirir.⁷ Daha gerilere gidilirse, benzer hataları Kant⁸ gibi çok ünlü düşünürlerde de görürüz ki onlar da ilk devir Şarkiyatçılığının tesiri altında kalmışlardır.

İslâm ile ilgili Şarkiyatçılığın İslâm'a dair çizdiği yanlış ve eksik tablonun menfi tesirleri Batıdaki laik etüdlere uzanmakla kalmadı. Benzer tesirlerini çeşitli İslâm ülkelerinde de gösterdi. İkbâl gibi büyük çaplı fikir adamları bile hayatlarının belli dönemlerinde Batılı müsteşriklerin tesirleri altında kaldılar." Söz konusu tesirler geleneksel manada din tahsili görmüş kişiler üzerinde görülmekten ziyade dinle doğrudan doğruya ilgili olmayan alanlarda çalışan kişiler üzerinde görülmektedir. Belli bir İslâmî evveliyata dayalı olarak

(5) Rusell, A. *History of Western Philosophy*, Unwin Paperback, London, 1979 s. 420.

(6) *Ethics and Civilization*, Unwin Paperback, London, 1965. İkinci Bölüm.

(7) Sir James Jeans, *The Growth of Physical Science*, Cambridge University Press, 1951, s. 105.

(8) Bkz. Kant *Religion Within the Limits of Reason Alone*, New York, 1960, s. 182. Bu görüşünün açıklanması ve tenkidi için bkz. Mehmet S. Aydın, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlâk İlişkisi*, Ankara, 1981, s. 99.

(9) Meselâ İkbâl, hocası Thomas Arnold'a ithaf ettiği doktora tezinde İslâm filozoflarını orijinal bir şey ortaya koymamakla itham etmekteydi. Bkz. *The History of metaphysics in Persia*, Lahore, 1964. M. M. Sharf'in Önsözü.

tahsillerinin bir kısmını çeşitli Batı üniversitelerinde ve çok kere müsteşrik diye adlandırdığımız ilim adamlarının yanlarında tamamlayan müslüman müelliflerin çok büyük bir kesiminin Şarkiyatçılığın çizdiği yetersiz İslâmi tablonun tesirinde kalmadıkları, söz konusu Şarkiyatçılığa en ciddi eleştirinin bu insanlardan geldiği dikkati çeken bir konudur. Dolayısıyla bu insanları Şarkiyatçıların mahalli sesleri gibi görmek, kanaatimizce, oldukça yanlıştır.

Bugün hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde İslâmî ilimler ve araştırmalar sahasında büyük bir canlılık göze çarpmaktadır. Çeşitli Batı dillerinde İslâmî açıklayacak ve yorumlayacak derecede yetişmişlik gösteren müslüman müelliflerin sayısı, her gün biraz daha artmaktadır. Kısa bir süre sonra bu insanların ortaya koyacakları eserleri dikkate almadan Batıda İslâm hakkında konuşmak kolay olmayacaktır. Bu arada Şarkiyatçılığın da ciddi bir eleştiriye tabi tutulacağı muhakkaktır. Yeter ki dizginler, savunmacı ve polemikçi ellerde kalmassın, ilmî meraklarla siyasî ve ideolojik maksatlar birbirlerine karıştırılmasın.

Unutulmaması gerekir ki, bildiklerimizde, öğrendiklerimizin hepsinde mutlak doğruluk arayamayız. Yeni veriler ve teorilerin ışığında bildiklerimizin bir kısmı değişmekte, bir kısmı da güç kazanmaktadır. Şarkiyatçılık da bu değişme vetiresinin dışında değildir. Öyle görünüyor ki "Klâsik" diye adlandırdığımız Şarkiyatçılık, son dönemini yaşamaktadır. Filoloji ağırlıklı etüdler, artk ön planda değildir. Bunun hem iyi hem de kötü yanı vardır. İyi tarafı, şudur: Bir dili bilmek, bir kültürü bilmek demek değildir. Bundan böyle arapça bildiği için İslâm kültürünün çeşitli vechelerini değerlendirebileceğine inananlar pek fazla olmayacaktır. İslâmî etüdlerde ihtisaslaşma Batıda da İslâm ülkelerinde de kaçınılmazdır.

Kötü yanı ise şudur: Batı dünyasında Gibb, Goldziher, Massignon ve burada sempozyumumuza şeref veren Batılı bilim adamları çapında insanların yetişmesi kolay olmayacaktır. Bu insanlar herşeye rağmen, Batıda İslâm araştırmalarına ciddiyet getirmiş kimselerdir. Bugün çaplı bilim adamlarının yerlerini yavaş yavaş, kolay Jurnalizme, sathî sosyal bilime kaçan kimseler almaktadırlar. Mısırdaki, Türkiyede yahut İranda birkaç ay kalıp da yüzlerce sayfalık sözüm ona eserler kaleme alan kimseleri görmekteyiz. Bu arada ideolojik saptırmalara ayrıca dikkat etmek gerekir. Bazı çevreler, tarihi, etnolojik, antropolojik ve sosyolojik etüdler etiketi altında müslüman toplulukların tarihi ve ictimai durumlarını başka istikâmetlere çekmek istemektedir. Orta Asyada çoğunluğu Türk kökenli olan müslüman toplulukların, Trakya Türklerinin -özellikle de Bulgaristan'da yaşayanların- tarihleri ile ilgili "ısmarlama" ve "güdümlü" araştırmaların yaptırıldığı, eserlerin yazdırıldığı esefle müşahade edilmektedir. Hakiki bilim adamları İslâmî etüdler adı altında yürütülen bu faaliyetleri deşifre ve 'el'in etmekte gecikmemelidirler.